

S AKVINCEM PROTIV AKVINCA K AKVINCU: O POKRETNIKU ILI STVORITELJU TVARNOG SVIJETA

J. B. MARUŠIĆ

U *Vjesniku nadbiskupije splitsko-makarske* (Split, 1983, br. 4) objavljen je moj rad: *S Akvincem protiv Akvinca. O nužnom početku evolucije tvarnog svijeta – kritički osvrt na suvremeni dijalog naših domaćih autora.*

To je osvrt na tiskom objavljeni teodicejski dijalog tijekom tridesetak godina, u kojem su, uz mene, izravno ili neizravno sudjelovala šestorica naših uglednih autora. Osvrt (u BS obuhvaćao bi dvadesetak stranica) želio je biti kritički sintetički prikaz najbitnijih, po mojoj ocjeni, misli i postavki čitava dijaloga.

Ovaj pak sada osvrt želi na prostoru što ga je BS mogla priskrbiti, iz prijašnjeg osvrta selektivno izdvojiti i time posebno naglasiti još uži izbor najbitnijeg, što bi moglo poslužiti za mogući daljnji dijalog.

U Listi priloga... na kraju obaju osvrta navedeni su kronološkim redom objavljeni radovi (4 ciklostilom, ostali tiskom) na koje se, po potrebi, u osvrtu upućuje (navođenjem broja iz liste i stranice rada).

I. POLAZIŠTE: PRIKAZ NEKIH OSNOVNIH POSTAVKI IZ TEODICEJSKOG „PRVOG I JASNIJEG PUTA” TOME AKVINSKOG

1. Tomino razlikovanje niza „bitno” od niza „slučajno” poredanih uzroka

a) Toma u svom „prvom putu” (Th. I, qu. 2, a. 3) daje opisnu definiciju svog niza „bitno (*per se*)” poredanih uzroka: „Štap ne pokreće (kamen) osim po tome što je pokretan od ruke.” Drugim riječima: štap je dinamički „bitna” veza između kamena i ruke.

U nizu „bitno (*per se*)” poredanih uzroka svi oni jedan na drugoga djeluju *vremenski istodobno* (*causae „simul” agentes*, Gent. II, 38), tj. bez vremenske sukcesije: čim ruka prestane pokretati štap, istodobno i štap prestane pokretati kamen.

b) Toma u svom „prvom putu” ne govori izravno o nizu „slučajno (*per accidens*)” poredanih uzroka, ali ga prešutno uzima u obzir kao niz faza evolucije putanje kamena što ga gura štap. Inače Toma kao svoju omiljelu sliku niza „slučajno (*per accidens*)” poredanih uzroka uzima niz ljudi koji radaju jedan drugoga: „Slu-

čajno je ovomu čovjeku, ukoliko rađa, da je i sam rođen od drugoga: rađa, naime, ukoliko je čovjek, a ne ukoliko je sin drugoga čovjeka" (Th. I, qu. 46, a.2). Drugim riječima: evolucionarna faza-otac je „slučajna (per accidens)" veza između faze-unuka i faze-djeda.

U nizu „slučajno (per accidens)" poredanih uzroka oni ne djeluju jedan na drugoga vremenski istodobno, nego *vremenski uzastopno*, jedan poslije drugoga (causae „non simul" agentes, Gent. II, 38): djed može biti i mrtav kad otac rađa njegova unuka.

c) Zbog važnosti stvari donosimo još jedan navod Tominih riječi u kojem on u jednom dahu govori o objema vrstama nizova: „Da li jest, ili nije Sokratov otac i sam nečiji sin, to je slučajno (akcidentalno) – ali nije slučajno (nije akcidentalno, tj. bitno je, m. o.) to što je štap, ukoliko pokreće kamen, i sam pokretan od ruke: jer pokreće (kamen) ukoliko je i sam (od ruke) pokretan" (Gent. II, 38).

(Usporedi: 5/4–9; 6/59–60; 14/175/e–176); 16/175: tu ja kritički zamjeram dr. Verešu što se nije osvrnuo na pogrešku dr. Kusića, koji smatra da je „ordo causarum efficientium" u Tominu teodicejskom „drugom putu" (Th. I, qu. 2, a. 3) niz „per accidens" poredanih uzroka, a on to nije, nego niz „per se" poredanih uzroka – a istu je pogrešku, navodim tu, učinio i dr. Budrović; 19/142–143; 24/87.)

2. Nužna konačnost pokretačke „vertikale" i moguća beskonačnost evolucione „horizontale"

Zbog kratkoće možemo Tomin niz „bitno (per se)" poredanih, vremenski „istodobno" djelujućih uzroka (kamen–štap–ruka...) nazvati pokretačkom „vertikalom", a niz „slučajno (per accidens)" poredanih, vremenski „uzastopno" djelujućih uzroka (sin–otac–djed...) nazvati evolucionom „horizontalom".

a) Toma u svom „prvom putu" kaže da „vertikala" ne može biti beskrajna, beskonačna: „Ovako se ne može ići u beskonačnost: jer tako ne bi bilo nekog prvog pokretača; i, dosljedno, ni nekog drugog pokretača, jer drugotni pokretači pokreću samo po tome što ih prvi pokretač pokreće."

Drugim riječima: tvrdnja o postojanju nekog niza „per se" poredanih uzroka i tvrdnja da je taj niz beskrajan, beskonačan – međusobno se isključuju, kontradiktorne su, tako da ni svemogućí Stvoritelj ne može sada niti je ikada mogao stvoriti neki beskrajni, beskonačni niz „per se" poredanih uzroka (kao što ne može sada niti je ikada mogao stvoriti neku „trokutastu kružnicu").

Usp.: 11/33; 14/175/ d; 19/144; 24/87: tu je riječ o nizu „per se" poredanih uzroka u Tominu „drugom putu"; 28/14.)

b) Naprotiv, u svom „prvom putu" Toma prešutno, a drugdje izričito dopušta moguću beskrajinost, beskonačnost evolucione „horizontale": „S tvornim uzrocima nije moguće ići u beskrajinost *per se* (...) kao kad je kamen giban od štapa, štap od ruke, i tako u beskrajinost. Ali *per accidens* ići u beskrajinost s radnim uzrocima ne smatra se nemogućim (...); zbog toga nije nemoguće da se čovjek rađa od čovjeka od beskrajinosti" (Th. I, qu. 46, a.2, ad 7).

(Usp.: 11/32; 14/176; 16/174.)

c) Ali, dakako, čitav taj beskrajni, bespočetni u vremenu rastegnuti tijek evolucione „horizontale” ovisan je o pokretačkoj „vertikali”, tj. nijedna faza-otac nije mogla iz sebe izviti, „roditi” fazu-sina, bez istodobne pomoći „vertikale” („homo generat hominem et sol”, Th. I, qu. 115, a. 3).

(Usp.: 5/7–8: 14/174–175.)

II. S AKVINCEM

1. *Suvremeno antitomističko dopuštanje beskonačnosti niza „per se” poredanih uzroka*

„Čini nam se da Tomino razdvajanje onih 'causae efficientes in infinitum per se' i 'causae agentes per accidens in infinitum' možemo obuhvatiti pod sintetskim vidikom 'prouzročnosti' uopće, tj. pod metafizičkim vidikom – umjesto pod slikovno fizičkim i time usitnjenim pogledima na *cjelinu* 'gibanja' u svijetu ili evolucije” (23/150).

a) Pogledajmo kako sam navedeni autor slijedi Tominu metodu slikovnog govora: „Tko bi zastupao *samodostatnost* (...) uzastopno povezanog reda 'prouzročenih uzroka', protegnuvši taj red u beskonačnost, ne priznavajući stoga potrebu *Neprouzročenog Uzroka* (kao ontičkog potpornja), taj bi zastupao istu nemogućnost, kao da bi netko tvrdio da sat može ići bez pera, samo ako ima neograničeni broj kotačića, ili da kist može slikati sam bez slikara, uz uvjet da ima neograničeno dugu ručku...” (23/134–135).

Te slike su, dakako, analogne Tominoj slici štapa koji ne pokreće kamen, osim ukoliko je i sam pokretan od ruke – tj. govore o nizu „per se” poredanih uzroka.

b) No, poslije toga, navedeni autor kaže: „Možda bi se moglo na navedene slike prigovoriti: nemamo gdje staviti 'pero', 'slikara' (...) ako smo već dopustili neograničeni broj 'kotačića', neograničeno dugu 'ručku' (...). Takva bi se, međutim, obječija mogla postaviti samo u slučaju kad bi 'snaga argumenta' (vis argumenti!) bila postavljena u kontekstu prosljeđivanja do 'početka' u strogo fizikalnom smislu a ne na samu *ontičku ovisnost nenužnoga o Nužnome*, u smislu ontološke *korelativnosti* jednoga i drugoga. 'Korelativnosti!' – do u beskonačnost” (23/135).

2. *Apsurdnost antitomističkog dopuštanja beskonačnosti niza „per se” poredanih uzroka*

a) U netom navedenom frontalnom, totalnom sukobu između Tome (I/2/a) i našeg autora (II/1/b) – mi ostajemo uz Tomu!

Najdublji razlog opravdanosti tog Tomina stajališta je, po našem mišljenju, u tome što pretpostavka o beskrajnosti, beskonačnosti niza kotačića koji pokreću jedan drugoga (tj. pretpostavka o beskonačnosti niza „per se” poredanih uzroka) – vodi u ovu kontradikciju:

– U tom nizu jednako je mnogo uzroka i posljedica, jer svaka posljedica, počevši od kretanja kazaljki, ima svoj uzrok.

– U tom nizu nije jednako mnogo uzroka i posljedica, jer je kretanje kazaljki samo posljedica, a kretanje svakog kotačića jest i posljedica i uzrok.

Kontradiktornost dolazi do izražaja time što u uspoređivanju količine „posljedica” s količinom „uzroka” mora biti odjednom (simultano) uzeta u obzir cjelina (totalitet!) niza – jer to traži „bitna (per se)” poredanost uzroka: svi uzroci, svi kotačići vremenski istodobno sudjeluju u pokretanju kazaljki. (Popratimo tu krajnje ozbiljnu postavku i s malo šale: autor *Kritike čistog uma* tog se „totaliteta” boji „kao vrag tamjana”!)

Kontradikcija ne može biti ostvarena, te je zbog toga pretpostavka o beskonačnosti niza „bitno (per se)” poredanih uzroka, iz koje ta kontradikcija izvire, i sama u sebi kontradiktorna, nemoguća, ništavna; drugim riječima: niz „per se” poredanih uzroka, koji ima jedan kraj kod posljedice koja nije i uzrok („kazaljki”), mora imati drugi kraj kod uzroka koji nije i posljedica („pera”). – (Usp.: 27/14–15.)

Ukratko: nikakav metafizički „ontički potporanj” ne može omogućiti, dati postojanje nekom nizu „bitno (per se)” poredanih uzroka (bio taj niz fizički ili metafizički)! – (Usp.: 28/14–15: 31/33.)

O odnosu našeg stajališta prema matematičkoj beskonačnosti niza prirodnih brojeva: 1, 2, 3, 4, 5..., vidi: 19/148–153.

b) Prikladno je i korisno ovdje donijeti i jedan drugi, analogni, slučaj – iz Tomina teodicejskog „drugog puta (secunda via)”. Naš autor je točno preveo taj Tomini „put” iz kojeg navodimo: „Otkrivamo naime u samim osjetilnim stvarima to da postoji poredanost među tvornim uzrocima (...): nije pak moguće da se u tvornim uzrocima ide u beskonačnost (...) Ako bi se išlo u beskonačnost (...) ne bi bilo prvog tvornog uzroka, i tako ne bi bilo ni posljednjeg učinka, niti srednjih tvornih uzroka (...); dakle nužno je postaviti neki prvi tvorni uzrok” (23/119).

Toma tu govori o „per se (bitno)” poredanim uzrocima, a naš autor je uzео da Toma tu govori o „per accidens” poredanim uzrocima (23/140), pa je zaključio kako se ne treba obazirati na ono što tu Toma kaže da „nije moguće” da se s tim uzrocima „ide u beskonačnost, te da Tomini termin „prvi” uzrok treba shvatiti kao „Prazrok sveukupne usvijetne uzročnosti, čak i od beskonačnosti” (23/141). Naprotiv, po našem mišljenju, Toma, baš zbog toga da bi radikalno (apsolutno, bezuvjetno!) isključio „beskonačnost”, namjerno kaže da je nužno postaviti neki „prvi tvorni uzrok (causam efficientem *primam*), koji je, dakako, ujedno i „Prazrok” (24/87/2).

III. S AKVINCEM PROTIV AKVINCA

Po Tomi, evoluciona faza-otac nije „bitna” veza između faze-unuka i faze-djeda. Zbog toga, uspoređujući količinu posljedica („sinova”) s količinom uzroka („otaca”) nije moguće odjednom (simultano) uzeti u obzir cjelinu (totalitet) evolucione „horizontale” – pa ne dolazi do prĳe navedene kontradikcije koja bi silila na zaključak o nemogućnosti da ta horizontala bude u prošlosti beskonačna, tj. bez početka.

a) Nasuprot Tomi može se, po našem mišljenju, pokazati da je i evoluciona „horizontala” niz „bitno” poredanih uzroka, tj. da je u njoj faza-otac „bitna” veza između faze-unuka i faze-djeda. To zasnivamo na postavci da za uspješno suprotstavljanje Parmenidu nije, po našem mišljenju, dovoljan dualizam: potencija-akt, kako to drži Toma (slijedeći Aristotela).

Jer, ako je, zbog Parmenida, bilo potrebno uvesti pojam postojanja „u potenciji“ da bi se objasnilo otkud dolazi ono što evolucijom dolazi „u akt“, tad je, po našem mišljenju, potrebno zapitati se: kamo odlazi ono što evolucijom odlazi „iz akta“? Drugim riječima, ako se „u potenciji“ današnjeg, aktualnog dana nalazi sutrašnji dan, treba se pitati: kamo je pošao jučerašnji dan?

Ako bi se reklo da je jučerašnji dan pošao „u ništa“, tada bi trebalo reći da i sutrašnji dan može doći „iz ništa“, i ne bi bilo potrebno uvoditi pojam postojanja „u potenciji“. Ako bi se pak reklo da je jučerašnji dan pošao „u potenciju“, tada bi trebalo reći da još jednom može svanuti onaj isti dan, a to bi značilo da evolucije uopće nema. Preostaje, dakle, da se kaže, kako je jučerašnji dan pošao „u temelj-fundamentum“ današnjeg, aktualnog dana, a sutrašnji dan se nalazi „u potenciji“ današnjeg, aktualnog dana. Po tome, dakle, jučerašnji i sutrašnji dan mogu biti dva slična, sukladna dana, a nikako jedan te isti, identični dan (usp.: 1/13–14, 28–29, 33–34; 3/79–84; 4/54; 11/35–36; 14/179–180; 19/145–146).

Učinilo mi se korisnim i prikladnim da to sve bude rečeno i u obliku dvaju principa (usp.: 3/84; 4/55–56; 11/36; 19/146):

– Što se je dogodilo, ne može biti kao da se to nije dogodilo, niti se to može ponovno dogoditi (*factum, infectum vel denuo factum, fieri nequit. Ili ovako: eventum, non evenisse vel iterum evenire, impossibile est*).

– Gibanje je istodoban prijelaz iz potencije u akt i iz akta u temelj (*motus est simultaneus transitus de potentia in actum et de actu in fundamentum*).

Ali, vratimo se Tominoj slikovitosti i njegovim riječima (I/1/b): „Slučajno je ovomu čovjeku, ukoliko rađa, da je i sam rođen od drugoga: rađa, naime ukoliko je čovjek, a ne ukoliko je sin drugoga čovjeka.“ Ta je Tomina postavka, zbog onoga što upravo rekosmo, pogrešna, i treba je ovako ispraviti:

Aktualno je „slučajno“, ali fundamentalno je „bitno“ ovome čovjeku, ukoliko rađa, da je i sam rođen od drugoga čovjeka. Tj. kao što svi kotačići aktualno istodobno sudjeluju u pokretanju kazaljki sata, tako i svi pređi istodobno fundamentalno sudjeluju u radanju posljednjeg sina (3/84–85, 92; 11/35–36; 14/179–180; 19/145–146).

b) Iz rečenoga se vidi da sve ono što je rečeno za aktualno „bitno“ poredane uzroke (II/2/a), vrijedi i za fundamentalno „bitno“ poredane uzroke. Naime, i u nizu fundamentalno „bitno“ poredanih uzroka sve posljedice i uzroci moraju odjednom (simultano) biti uzeti u obzir kao cjelina (totalitet!) niza, pa i tu beskonačnost, beskrajnost niza rada kontradikciju:

– U tom je nizu jednako mnogo „sinova (posljedica)“ i „otaca (uzroka)“, jer svaki „sin“ ima „oca“.

– U tom nizu nije jednako mnogo „sinova“ i „otaca“, jer je posljednji čovjek samo „sin“, a svaki je drugi čovjek i „sin“ i „otac“.

I tu je, dakle, pretpostavka o beskonačnosti niza i sama kontradiktorna, nemoguća, ništavna (usp.: 27/14–15).

c) Do istog, ali „opipljivije“, dolazimo ovako: pretpostavimo da se je u onom Tominu beskrajnem, bespočetom nizu: sin-otac-djed... – svaki „sin“ zadužio po jedan dinar kod banke koja ima vlastita novca 100 dinara, a svaki „otac“ na istu banku

uložio po jedan dinar. Zapitajmo se: koliko novca ima u bankinoj vreći nakon zaduženja posljednjeg sina?

Na to pitanje dobija se kontradiktoran odgovor:

– U vreći ima 100 dinara, jer je dug svakog sina poništen ulogom njegovā oca.

– U vreći ima 99 dinara, jer je ulogom svakog oca poništen njegov vlastiti dug iz doba kad je bio samo sin.

Nije potrebno zavirivati u vreću i prebrojavati novac da se uvjerimo kako u njoj ne može biti ukupno 100 i ukupno 99 dinara.: (Usp.: 28/11–12; 32/2–4.)

d) Do istog, „neposrednije”, ovako: pretpostavimo da je u beskonačnom nizu predaka svaki od njih svom sinu u nasljedstvo ostavio jednu bilježnicu koju je i sam naslijedio od svog oca, i da se je svaki od njih, dok je na bilježnici bilo prazna mjesta, redom jedan za drugim na nju potpisao. – Prvi po redu potpis na bilježnici ujedno je i prvi po redu predak! (Usp.: 33/2–3).

e) Niz „bitno” poredanih uzroka, bio on aktualan ili fundamentalan, prema onome što je rečeno, ne može imati samo jedan kraj, nego mora nužno imati i drugi kraj. No time nije ništa rečeno koliko mnogo članova između ta dva kraja mora imati. Treba, dakle, dopustiti da ih može biti i „neizmjereno (immensum)” mnogo, ako se taj pojam može odvojiti od pojma „beskrajn (infinitum)”;

a za evoluciju bi, u tom slučaju, trebalo reći da je „počela oduvijek”. (Usp.: 1/12–13; 3/96–99; 4/58–59; 14/182/e.)

IV. K AKVINCU: O POKRETNIKU ILI STVORITELJU TVARNOG SVIJETA

Relativno prvi član niza fundamentalno „bitno” poredanih uzroka prva je po redu, „startna” faza evolucije tvarnog svijeta, koja, već prema fizikalnom zakonu „ustrajnosti”, nije mogla sama od sebe „roditi” sljedeću fazu, tj. pokrenuti evoluciju. Zbog toga mora postojati neki apsolutno prvi „pokretnik” evolucije tvarnog svijeta – koji nije vezan zakonom ustrajnosti, nego je netvaran, „slobodan”.

Ako se pak uzme, kako to kaže suvremena fizika, da tvar bez gibanja ne može ni postojati, onda onaj „pokretnik” – postaje „stvoritelj”.

(Usp.: 1/40–46; 3/100; 4/51–52; 5/24; 11/34; 14/182/f.)

* * *

Zaključimo: Akvinac je držao da se ne može dokazati nužni početak evolucije tvarnog svijeta – ali, kad bi se taj početak mogao dokazati, držao je on, onda bi to bio najefikasniji teodicejski put (via efficacissima):

„Via efficacissima ad probandum *Deum esse*, est ex suppositione novitatis mundi, non autem sic, ex suppositione aeternitatis mundi: qua posita, minus videtur esse manifestum, quod Deus sit. Nam si mundus et motus de novo incept, planum est quod oportet poni aliquam causam, quae de novo producat mundum et motum” (Gent. I,13).